

İslam'da Çevre Hukukunun Genel Esasları

¹Recep Özdemir

Adıyaman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku Bölümü, Adıyaman, Türkiye

Özet

İslam'ın temel metinlerinde çevre bilincinin oluşturulması ve topluma aşılmasının yanı sıra, çevre hukukunu ilgilendiren temel esaslar az ve öz şekilde ele alınmaktadır. İslam'da çevre genel olarak hassas dengeler üzerine kurulu bir yapı olarak ele alınmakta; çevrenin bozulup yok olmaması için çevreyi kullanan insan uyarılmakta; çevrenin sürekli olarak korunması ve yenilenmesi için bazı önleyici tedbirler ileri sürülmektedir. Temizliğe önem verilmesi, israfın yasaklanması, atıl arazilerin ihya edilmesi, hayvan haklarına önem verilmesi gibi ilkeler önleyici tedbirler olarak ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam, Çevre, İslam Hukuku, Temizlik, İsraf

General Principles of Environmental Law in Islam

Abstract

Besides the importance of the responsibility about environment and its indoctrinating to the community, the common rules that concern the law of environment are dealt with briefly and properly in Islam's essential scriptures. In Islam, the environment is generally treated as a structure which is built on sensitive balances; lest the damage of environment the man who is governing the environment is warned; some preventive precautions are set forth frequently in order to protect and renew the environment. Principles like putting emphasis on the cleanliness, prohibition of wasting, activating inactive fields, caring about the rights of the animals are counted among the preventive precautions.

Keywords: Islam, Environment, Islamic Law, Cleanliness, Wasting

Kısaltmalar:

1. age.: Adı geçen eser. 2. bk.: Bakınız. 3. bsm. : Basım. 4. Çev. : Çeviren. 5. Fak. : Fakültesi. 6. Hz. : Hazretleri. 7. Hızr. : Hazırlayan. 8. İlah. : İlahiyat. 9. (ks) : Kuddise sirruhu. 10. (ra) : Radiyallahu anhu. 11. (s) : Sallallahu aleyhi ve sellem. 12. şy. : Şehir yok. 13. Thk. : Tahkik eden. 14. Trc. : Tercüme eden. 15. ts. : Tarihsiz. 16. Ün. : Üniversitesi. 17. Yay. : Yayınları.

1. Giriş

İslam dininin temel metinlerinde çevre bütün boyutlarıyla dinamik bir yapı olarak zikredilmekte; kainatın kusursuz ve hassas bir dengenin üzerine kurulu olduğuna dikkat çekilmekte; bu kusursuz düzenin bozulmaması için insanoglu Kur'an'da en üst seviyede bir hitap tarzıyla uyarılmaktadır.

İslam dini, kainatın yok olmaması yada insan yaşamı için olanaksız bir yere dönüşmemesi için sadece tavsiye niteliğinde ahlakî prensiplere yer vermez. Çevre bilincinin oluşması için ayrıca uhrevî ve dünyevî müeyyideler vasıtasıyla amelî prensipler de vaz' eder. Klasik fıkıh kitaplarında çevre bilincinin oluşması ve şekillenmesi için farklı başlıklar altında çevrenin korunmasıyla ilgili hükümlere yer verilmesi çevrenin korunması; daha yaşanılır bir yer olmasını sağlamaya yöneliktir.

¹ Corresponding author: Address: Adıyaman University, Faculty of Islamic Sciences, 02040, Adıyaman, TURKEY. E-mail address: celoglu23@gmail.com, Phone: +90416223383055 Fax: +904162901292

Çevreyi yaratıp şekillendiren ve çevrenin en nasıl korunabileceğine dair ahlakî ve hukukî prensipler ortaya koyan yaratıcının uyarılarını dikkate almayan insanoğlunun çevresel sorunlar tarafından tehdit edilmesi kaçınılmazdır. Zira, kainatın olanakları sınırlıdır. Sınırlı olanaklara sahip kainatın sınırsız taleplere cevap vermesi ancak hatasız bir şekilde sürekli yenilenmesine; söz konusu taleplere cevap vermesine bağlıdır.

Çevresel sorunlar, günümüzde en güncel ve önemli bir insanlık sorunu olarak değerlendirilmektedir. Dahası çevresel sorunlar tüm insanlığın farkına varıp üzerinde ittifak ettiği ve çözümü için çaba sarf etmeye başladığı devasa bir felaket şeklinde algılanmaktadır. Dünyadaki doğal denge, insanın israfı ve sınırsız istekleri nedeniyle bozularak yaşanmaz hale gelmiş durumdadır. Bu eğilimin sonucu olarak su, hava ve toprak kirlenmiş durumda. Sanayileşme ile büyük hız kazanan hava kirlenmesi özellikle büyük kentlerin çevresinde yoğunlaşmaktadır. Çünkü büyük kentler ve onların çevresinde yoğunlaşan üretim ve tüketim faaliyetleri sonucunda atıklar hızla çoğalmaktadır. Ayrıca egzoz gazları, trafik tıkanıklıkları ve gürültü de hayatın kalitesini hızla düşürmektedir.[1] Olumsuz davranış ve sınırsız tüketim anlayışına paralel olarak küresel ısınmanın olumsuz etkileri nedeniyle sıkıntılar yaşamaya başlanmış; anormal iklim değişiklikleri sonucu buzullar erimeye, su kaynakları kurumaya, ormanlar yok olmaya, bitki ve hayvan türleri gittikçe azalmaya başlamış; ayrıca ozon tabakasının delinmesi, sera gazlarının etkisi, zehirli gazların atmosferi kirlenmesi, asit yağmurlarının görülmesi ve bunlara bağlı olarak hastalıkların artması yeryüzündeki tüm canlıları tehdit eder hale gelmiş durumda. Havadaki karbon tozları, katı parçacıklar, karbonmonoksit, kükürt, dioksit, doymamış hidrokarbonlar, aldehitler ve diğer kanserojen maddeler insanlarda solunum yolları hastalıkları, nefes darlığı ve akciğer kanseri gibi değişik hastalıklara yol açmaktadır. Böylece insanlık, kendi aç gözlülüğünün, kendi emrine amade edilmiş eşyaya karşı sorumsuz yaklaşımının feci sonuçlarının farkına vardı. Kur'an'da bu noktada şöyle denilmektedir: “Başınıza gelen bir musibeti kendi ellerinizle kazanırsınız(Şûrâ, 42/30.)”. [2]

1. Çevre Tasavvuru

Üzerinde yaşadığımız dünyanın, insanın eliyle oluşturulan çevresel faktörler tarafından canlı yaşamına uygun olmayan bir yer haline gelmemesi için öncelikle, çevreyi etkin bir şekilde kullanan insanın özelde yaşadığı çevrenin genelde de hemcinsleriyle paylaştığı dünyanın potansiyelini dikkate alan bir çevre tasavvuruna sahip olması gerekir. Küresel ölçekte yaşanan bugünkü çevresel sorunların ana nedeni yanlış oluşturulan bir çevre tasavvuru yada çevre bilincidir. Bu da büyük ölçüde kainatı sınırsızca tüketilmesi gereken bir obje olarak gören sorunlu bir insan-tabiat ilişkisinden kaynaklanmaktadır.

Çevresel sorunların çevre yada daha genel bir ifadeyle tabiatla kurulan yanlış bir ilişkiden kaynaklandığı gerçeği şu şekilde ifade edilmektedir:

“Konunun uzmanları, bunun sebebini büyük ölçüde insan-tabiat ve insan-toplum arasında kurulan yanlış ilişkilere bağlamaktadır. Gerçekten çevre sorunlarının hızlı nüfus artışı, endüstriyel atıklar ve dengesiz büyüme gibi faktörler yanında, doğru olmayan bir zihniyetten ileri geldiği artık bilinmektedir. İnsanı tabiatın üstün gören ve dolayısıyla ona hâkim olması gerektiğini kabul eden bu yanlış düşünce biçimi aynı zamanda konunun doğru anlaşılmasını engelleyen ontolojik ve epistemolojik bir sapmaya yol açmıştır. Buna

mukabil, İslâm dini, insan-tabiat ilişkisinde insana, tabiatın gözcüsü olma rolü vermektedir ki, çevre problemlerini aşmada bu yaklaşım temel öneme sahiptir.[3]

Dünyanın sınırlı imkanlarına ve mükemmel şekilde tasarlanan yapısına uygun bir çevre tasavvurunun oluşması ise ancak ilahi emirlerin ve izahatların dikkate alınmasına bağlıdır. Zira, insanlık tarihi göstermiştir ki, insanlar ancak çevre üzerinde yıkıcı etkiye sahip olan şeyleri deneyerek öğrenmiştir. Yanı sıra insan sınırlı bir bilgiye sahip olduğu için, bugün oluşturduğu ve bilfiil yaşadığı sürecin ileride çevreye ne şekilde bir etkisi olacağını ön göremez. Dolayısıyla yaşadığımız çevrenin geleceği ancak onu var edenin bize kutsal metinlerle bildirdiği bilgiler doğrultusunda mümkün olabilir.

Kur'an, kâinatın nasıl yaratıldığı, niçin yaratıldığı, ondaki çeşitli varlıkların yapısı hakkında bilgi verdiği gibi; insanın onunla nasıl bir irtibat ve ilişki içerisinde olması gerektiği hususunda da bilgi vererek ona rehberlik etmektedir. Buna göre, Kur'an'da çevre dinamik, planlı ve sınırlı imkanlara sahip bir yapı olarak ele alınmaktadır. Şu ayetler kâinatın planlı ve sınırlı bir potansiyele sahip bir yapı olduğunu göstermektedir:

“Yeryüzünü biz yayıp döşedik: Ne güzel döşeyiciyiz!”(Zariyat, 51/48) “Şüphesiz Biz her şeyi bir ölçüye göre yaratmışızdır.”(Kamer, 54/49.) “Yeri yaydık, oraya sabit dağlar yerleştirdik, orada her şeyi bir ölçüye göre bitirdik.”(Hicr, 15/19.)

“Hiç bir şey yoktur ki, hazineleri bizim katımızda olmasın; ancak onu belirlenmiş bir miktar olarak indiririz.”(Hicr, 15/21.) “O, göğü yükseltmiştir; tartıyı koymuştur. Sakın dengeyi bozmayın. Ölçüyü adaletle tutun ve eksik tartmayın.”(Rahman, 55/7-9.) “Allah gökten yere her işi düzenleyip yönetir.”(Secde, 32/5.) “Allah'ın yaratmasında bir düzensizlik göremezsiniz.”(Mülk,67/3) “Her şeyi yaratıp nizam veren ve herşeyin varlığını bir ölçüye göre belirleyen O'dur.”(Mülk,67/3)

Sıraladığımız ayetlere göre kâinat ekolojik yapısının bir denge üzerinde kurulduğunu göstermektedir. Bu ekolojik dengenin bozulmaması ancak onu etkin şekilde kullanan insana bağlıdır. Dolayısıyla, insanın ve diğer canlıların yaşama için hassas bir denge üzerinde kurulan dünyanın kaosa ve bozulmaya sürüklenmemesi için insana söz konusu hassas dengenin varlığı hatırlatılmalı; bu dengenin korunması için azami derecede dikkatli davranması gerektiği önem arz etmektedir. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyuruyor:

“İnsanların bizzat kendi işledikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu, ki Allah yaptıklarının bir kısmını onlara tattırsın; belki de (tuttukları kötü yoldan) dönerler.(Rum, 30/41.)”

2. Çevrenin Korunması

Müspet bir çevre bilincinin oluşturulması için teorik düzeyde insan-tabiat, insan-çevre ilişkilerinin doğru şekilde belirlenmesi çevrenin korunması için tek başına yeterli değildir. Buna ek olarak bilincin pratiğe dönüşmesi için çevrenin korunması için gerekli olan temel ilkelerin belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu açıdan bakıldığında İslam'ın belli ilkeleri hem ahlaki hem hukukî olarak öne sürdüğü görülmektedir.

2.1. Temizliğe Önem Verilmesi

İslam dini temizliğe çokça önem vermekte; Müslümanları ayet ve hadislerle temiz kurallarına önem vermesi için uyarmaktadır.(Bakara, 2/222.) Zira, çevrenin korunması

için öncelikle çevreyi kullanan insanın bedeni, elbiseyi, yaşadığı yeri, diğer hemcinsleriyle paylaştığı çevreyi ilgilendiren bütün hususlarda temizliğe dikkat etmesi gerekir.[4]

Temizliğin toplumsal düzeyini ifade den çevre temizliği; cadde, sokak ve parkların, orman ve piknik alanlarının, deniz, göl, baraj ve ırmakların temizliği, her türlü pislik, atık ve çöplerden korunması, hava kirliliğinin önlenmesidir. Çevreyi kirletmek nimete nankörlük ve emanete hainlik etmektir. Çevreyi biz insanlar kirletiyoruz; piknik alanlarını atıklar, cadde, sokak ve parklar sigara izmariti, çekirdek kabuğu, atık kâğıt ve çöplerle, deniz, göl ve ırmaklar atık ve kirli sularla, bacalardan ve motorlu taşıtların egzozlarından çıkan duman ve gazlarla havayı biz kirletiyoruz. Bu hususa şu ayet işaret etmektedir: "İnsanların kendi işledikleri (hatalar ve kötülükler) sebebiyle karada ve denizde fesat ortaya çıkmıştır.(Rum, 30/41.) "

İslam dini manevi temizliğe önem verdiği gibi maddi temizliğe de önem vermektedir. Manevi temizlik daha çok bireylerin ruhî diğer bir tabirle manevi dünyasını ilgilendirmekle birlikte maddi temizlik hem tek tek bireyleri hem de bütün toplumu ilgilendirmektedir. Zira, maddi kirlilik görünürde olan ve toplum tarafında fark edilen kirliliktir. Bu açıdan bakıldığında çevrenin korunmasını ilgilendiren temizliğin maddi temizlik olduğu söylenebilir.

Kur'an'da çevrenin korunmasıyla ilgilendiren maddi temizlikle ilgili olan ayetler şu şekilde sıralanabilir: "Biz, Beyt'i (Kâbe'yi) insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın). İbrahim ve İsmail'e: Tavaf edenler, ibadete kapananlar, rükû ve secde edenler için Evim'i temiz tutun, diye emretmiştik(Bakara, 2/125.)" Ey iman edenler namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın başlarınızı meshedin ve her iki topuğa kadar ayaklarınızı da (yıkayın.) Eğer cünüpseniz temizlenin (gusül edin); eğer hasta veya yolculukta iseniz ya da biriniz ayak yolundan (hacet yerinden) gelmişse yahut kadınlara dokunmuşsanız da su bulamamışsanız bu durumda temiz bir toprakla teyemmüm edin (hafifçe) yüzlerinize ve ellerinize ondan sürün. Allah size güçlük çıkarmak istemez ama sizi temizlemek ve üzerinizdeki nimeti tamamlamak ister. Umulur ki şükredersiniz.(Maide, 5/6.)" "De ki: Pis ve kötü ile temiz ve iyi bir değildir; pis ve kötünün çokluğu tuhafına gitse (yahut hoşuna gitse) de (bu böyledir). Öyleyse ey akıl sahipleri! Allah'tan korkunuz ki kurtuluşa eresiniz.(Maide, 5/100.)" "Bir zamanlar İbrahim'e Beytullah'ın yerini hazırlamış ve (ona şöyle demiştik): Bana hiçbir şeyi eş tutma; tavaf edenler, ayakta ibadet edenler, rükû ve secdeye varanlar için evimi temiz tut.(Hac, 22/26.)"

İlgili ayetlerde özellikle mabedin temiz tutulması emredilmektedir. Abdesti emreden ayette ise maddi temizliğin bireysel boyutu vurgulanmaktadır. Söz konusu ayetlerde sadece mabedin temiz tutulması ve bireylerin ibadet etmek için bazı temizlik işlemlerini gerçekleştirilmesi emredilmekle birlikte, çevre bilincinin toplumsal bir yansıması olarak çevre temizliğiyle ilgili olarak hisbe teşkilatı kurulmuş[5]; çevrenin temizliğiyle ilgili olarak da İslam hukukunda bazı hususlar İslam hukukçuları tarafından ele alınmıştır.

İslam dininde çevreye verilen önemin toplumsal boyutta bir yansıması olarak ortaya çıkan hisbe teşkilatı, genel olarak çevre düzenlemesi ve çevrenin temizliğinden sorumlu olan bir teşkilat olarak şekillenmiştir. Çarşıların, sokakların bütün toplumun menfaatine uygun olarak düzenlenmesi, çarşılar ve sokaklarda gelip geçenlere rahatsızlık veren kaldırırma eşyaların konulması, hayvanların bağlanması gibi engellerin kaldırılması, çarşı ve pazar yerlerine atık suların akıtılmasının engellenmesi, etrafa pis koku saçan atıkların

temizlenmesi, gerektiği yerlerde sokakların sokak sakinlerine temizletilmesi, bazı durumlarda çevreyi kirletenlere tazir cinsinden ceza verilmesi hisbe teşkilatının görevleri arasında sayılmaktadır.[6]

İslam'ın ikinci teşri kaynağı olan sünnette de çevre temizliğiyle ilgili bir takım hükümlere rastlamak mümkün. Bazı hadislerle göre Hz. Peygamber(s.a.v.), bir su kaynağı, yol veya gölgelik bir yere veya bir canlının yaşadığı bölgeye herhangi bir çöp veya atık atılmasını şiddetle yasaklamıştır.[7]

Bu bağlamda Ebû Hureyre (r.a.)'den rivayet edilen bir hadis-i şerife göre Hz. Peygamber(s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "İki mel'undan sakınız" Orada bulunanlar: "Ey Allah'ın Resulü, bu iki mel'un nedir?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.v.) "İnsanların gelip geçtiği yol üzerine veya gölgeliklerine abdest bozanın (yaptığı iş)dir." cevabını verdi.[8]

Çöplerin temizlenmesiyle ilgili bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber(s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Siz de evlerinizin avlularını ve bulunduğunuz sahayı temiz tutunuz. Evlerinin iç avlularında çöpler biriktiren Yahudilere benzemeyin"[9]

Her iki hadise göre Hz. Peygamber'in çevre temizliği konusundaki hassasiyeti açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Özellikle çöplerin temizlenmesiyle ilgili olan hadis-i şerif yaşadığımız çağı ilgilendiren büyük bir çevre sorununa işaret etmektedir. Söz konusu hadis-i şerif şehirlerdeki yaşamı tehdit eden çöp yığınlarından kaynaklanan çevresel sorunların çözümüne dair mesajlar içermektedir. Buna göre çöplerin biriktirilmeden günü birlik toplanması ve gereken işlemlerden geçirilmesi önem arz etmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere İslam hukukunda çevre temizliğiyle ilgili olarak bazı özel hükümlere rastlamak mümkündür. İrmakların ve şahsa özel akarsuların temizliğiyle ilgili Mecelle'de düzenlenen maddeler buna örnek olarak verilebilir. Mecelle'ye göre kamuya ait olan nehirlerin temizlenmesi ve ıslah edilmesinin giderleri beytü'l male yani devlet hazinesine aittir. Devletin nehirleri temizleme kudreti yoksa nehirlerin temizlenmesi bütün kamuya tevdi edilir. Özel mülkiyete tabi olan nehirlerin temizlenmesi ve ıslah edilmesi ise nehrin mülkiyeti üzerinde sulama hakkına sahip olanlara aittir. [10]

2.2. İsrafın Yasaklanması

İslam'da çevre hukukuyla doğrudan ilgili olan bir diğer temel hüküm israfın yasaklanmasıdır. Zira, israf kainatın sınırlı imkanlarının kısa sürede yok olması için en büyük etkidir. İsraf ve aşırı tüketim bugün çevrenin dahası insanın dünya üzerindeki varlığının en büyük tehditlerinden biri olduğu söylenebilir. Sınırlı kaynaklar iddiasına rağmen sınırsız ihtiyaçlara göre üreten Batı iktisat sistemi tabii kaynakları alabildiğine israf etmesine karşın İslâm dini kaynakları verimli olarak kullanmayı ilke olarak sunmaktadır.(el-İsra, süresi 29.) Yine İslâm toplumunda ihtiyaçları öncelikle zaruretler tayin eder. İslâm, kaynaklarla ihtiyaçlar arasındaki ilişkileri esasta israfın bertaraf edilmesi gereği açısından düzenler. İsraf yasağı temeli üzerinde oluşan İslâmî üretim tarzı, İslâm devletine tabi olanların beslenme, barınma, giyinme, ulaşım ihtiyaçlarını yeterli olarak karşılamak hedefine yöneliktir. Bu üretim tarzında ihtiyaç dolayısıyla tüketim ilk sevk edici güçtür. Çağdaş kapitalist sistemde ise tüketimin sevk edicisi üretimdir. Üretim yapıldığı için insanlar tüketmek durumundadırlar. Tüketim sınırsız arzular oldukça cazip pazarlama ve reklâm faaliyetleriyle sürekli olarak kamçılanır. Böylece ihtiyaçlar üretimin peşinde koşar.

Yüce Allah, "Ey Âdemoğulları, her mescide gidişinizde temiz ve güzel elbiselerinizi giyin. Yiyin için, fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez"(el-A'raf, 7/31.) buyurarak israfın kesin olarak yasaklamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) de, "Kibirsiz ve israf etmeden yiyiniz, içiniz, giyiniz ve sadaka veriniz.[11]" buyurmuşlardır.

2.3. Önleyici Tedbirlerin Alınması

İslam'da çevrenin korunması için bazı önleyici tedbirlere başvurulmaktadır. Klasik literatürde söz konusu önleyici tedbirlere sadece ihyay-ı mevat, ağaç dikiminin teşvik edilmesi gibi bazı hususları örnek göstermek mümkün olmakla birlikte toplumun ve şartların gerektirmesi halinde maslahat prensibi gereği bu tedbirler kamu otoritesi tarafından artırılabilir.

2.3.1. İhyay-ı Mevat

Klasik fıkıh kitaplarında yer verilen ihyay-ı mevat, giderek artan insan ihtiyaçlarını karşılamak ve çevrenin atıl halde kalıp verimliliğini kaybetmemesi için özel mülkiyet ve kamu malı olmayan arazilerin bir belli şartlar çerçevesinde bina yapılmakla, ağaç dikmekle, nadaşla veya sulamak suretiyle ihyâ edilebilmesini ifade eden bir kavramdır.[12] İslam dinin hakim olduğu bir yerde olup hiç işlenmemiş sahipsiz araziye Müslüman bir kimse ihya ederse, mülkiyetine geçirmiş olur. İmar edilmiş arazi, imar eden kimseye aittir. İmar eden belli değilse ve müslümanlar tarafından işlendiğine dair alametler taşıyorsa, böyle bir arazi yitik mal hükmündedir. Arazi cahiliye dönemine ait alametler taşıyorsa, ihya etmek suretiyle mülkiyete geçirilir. Meskun olan bir yerin sahası ihya etmek sureti ile mülk edinilemez. Saha, tam faydalanmak için ihtiyaç duyulan yerdir. Bir köyün harimi; toplantı yeri, atlarının barındığı, develerinin çöküp dinlendikleri yer ve çöplükleridir.[13]

2.3.2. Ağaç Dikiminin Teşvik Edilmesi

İslam'da çevrenin korunması için adına bir diğer önleyici tedbir ağaç dikiminin teşvik edilmesi ve ormanların korunmasının sağlanmasıdır. Bizzat Hz. Peygamber(s.a.v) kendisi ağaç dikmiş[14]; Müslümanları şu had-i şerifleriyle ağaç dikmeye teşvik etmişlerdir:

"Kıyamet koparken sizden birinizin elinde bir hurma dalı bulunur da, kıyamet kopmadan dikmeye gücü yererse mutlaka diksin, bırakmasın" "Ağaç diken hiçbir kimse yoktur ki Allah o kimseye diktiği ağaçtan çıkan meyve ve diğer faydaları kadar sevap vermesin" "Kim bir ağaç diker de büyüyüp meyve verinceye kadar bakımını yaparsa elde edilen her meyvesi Allah katında onun için sadaka olur"[15]

Hz. Peygamber(s.a.v.) ağaç dikmeyi teşvik etmesinin yanı sıra ağaç kesmeyi yasaklamış; ağaç kesmeyi gerektiren bazı durumlarda kesilen her ağacın yerine yenisinin dikilmesini emretmiştir.[16] Hz. Peygamber(s.a.v.) ağaçları kesilmesini şu şekilde yasaklamaktadır: "Kim yolcuların ve hayvanların gölgelendiği ve bir ağacı boşuna ve lüzumsuz olarak keserse Allah onu baş aşağı cehenneme atar"[17]

2.3.3. Hayvanların Korunması

Çevrenin korunmasıyla ilgili İslam'da önem verilen bir diğer husus hayvanların korunması ve bakımıyla ilgilidir. Ekolojik dengenin bozulmadan yaşamaya devam etmesi kainatta önemli görevler icra eden hayvan türlerinin yok olmamasına bağlıdır. Hayvan türlerinin

yok olmaması da insan-tabiat ve insan-çevre ilişkilerinin doğru şekilde tespit edilmesine bağlıdır. Bu bağlamda İslam dini, sadece insan-insan, insan-toplum ilişkilerini değil, çevrenin korunmasında önemli bir amil olan insan-çevre ilişkilerini de düzenlemiştir.[18]

Kur'ân-ı Kerîm'de hayvanların insanlar gibi bir ümmet, bir topluluk olduğunu ifade edilmektedir: *"Yeryüzünde yürüyen bütün hayvanlar ve kanatlarıyla uçan bütün kuşlar da ancak sizin gibi birer ümmettir..."* (En'âm Sûresi, 6/38.) Allah (cc) bu âyette çok önemli bir gerçeğe dikkat çekmekte, hayvanların, kuşların, böceklerin ve bütün canlı varlıkların insanlar gibi bir topluluk olduklarını bildirmektedir. Dolayısıyla onların da insanlar gibi Allah'ın (cc) yaratıkları olduğu ve bu âlemde de insanlar gibi haklarının bulunduğu bildirilmiştir.

Hayvan haklarına önem vermenin tabii bir sonucu olarak İslam dininde insan, tabiata ve hayvanlara karşı olan tavır ve fiillerinde Allah'a karşı sorumlu tutulmuştur. Hayvanlara karşı uhrevi mesuliyeti ifade eden bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber(s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır:

"Kim haklı bir sebebe dayanmadan bir serçeyi, hatta ondan küçük bir canlıyı öldürürse o canlı kıyamet günü davasını Allah'a görürür ve: Ey Rabbim, falan kimse beni, bir fayda olmaksızın öldürdü der." [19]

İslam'da hayvanlara haksız yere eziyet etmek yasaklandığı gibi hayvanların yarıştırılması, bir takım şans oyunlarının objesi haline getirilmesi de yasaktır. Bir rivayete göre Hz. Peygamber(s.a.v.) hayvanların hedef yapılıp taş atılmasını kesin olarak yasakladığı bildirilmektedir. Hayvanlara işkence yaşağını bildiren söz konusu rivayet şu şekildedir :

"İbn Ömer, Kureyş kabilesinden birtakım gençlere rastladı, (onlar) bir kuşu hedefe koymuşlar ve ona atış yapıyorlardı. Kuşun sahibine de boşa attıkları her ok başına ücret ödüyorlardı. İbn Ömer'in geldiğini görünce dağıldılar. İbn Ömer bu manzarayı görünce şöyle dedi: 'Kim yaptı bunu? Bunu yapana Allah lânet etsin! Şunu kesin olarak biliniz ki; Allah'ın elçisi, ruh/can sahibi bir şeyi hedef edinip ona atış yapana lânet etmiştir.' [20] "

Bir başka rivayete göre, Hz. Peygamber (sas) hayvanların ateşle dağlanmasını yasaklamış ve bunu yapanlara -kendisine zulmedenlere karşı bile hiç yapmadığı bir şey olduğu hâlde- lânet okumuştur. İbn Hibbân Sahîh'inde Câbir'den şunu rivayet eder: "Hz. Peygamber (sas) yüzü ateşle dağlanmış bir eşeğe rastladı ve: "Onu dağlayana Allah lânet etsin!" buyurdu." [21]

Ekolojik dengenin vaz geçilmez ve yeri doldurulamaz bir unsuru olan hayvanların çoğalması da çevrenin korunması açısından önem arz etmektedir. Hayvanların neslinin tükenmemesi için üremelerinin sağlanması için gereken şartların oluşturulması bütün kamuyu ilgilendiren bir husustur.

Hz. Peygamber(s.a.v.), hayvanlara işkence yapmayı yasakladığı gibi hayvanların üremesini önem verdiği görülmektedir. Abdullah b. Mesud'dan gelen bir rivayet bu durumu açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. Abdullah b. Mesud şöyle der: "Allah'ın Resulüyle bir seferdeydik.yanında iki yavrusu bulunan serçe biçiminde bir kuşa rastladık. Yavruları yakalayiverdik. Bunun üzerine anneleri, feryat ederek kanat çırpmaya başladı. Rasulullah dönüp de yaptığımızı görünce: Bunu yavrusundan kim ayırdı? Yavrularını ona iade edin. Dedi. Biz de onları serbest bıraktık."

Bütün bu rivayetlerden anlaşıldığına göre, ekolojik dengenin önemli bir unsuru olan hayvanların hakları tâ baştan beri kabul edilmiş ve bu haklara saygı Müslümanlara farz kılınmıştır. Hayvanları insanların hizmetine veren ve çeşitli şekillerde onlardan faydalanılmasını helâl kılan Allah Teâlâ, bunu insanların insafına bırakmamış, hayvanların da insanlar gibi birer canlı olduklarını ve onların da haklarının olduğunu belirtmiş, insandan bu haklara saygı göstererek, hayvanlara şefkat ve merhametle muamele etmesini emretmiştir.

2.4. Zarar Vermenin Yasaklanması

Çevre hukukuyla ilgili olarak İslam hukuk düşüncesinde mevcut olan ilkelerden bir diğeri de “zarar vermemek” ve “zararı izale etmek”tir. Çevre hukukunu da içine alacak şekilde geniş bir alanı ilgilendiren zarar vermeme ilkesi hem İslam’ın temel metinlerinde hem de temel metinlerinden hareketle oluşan hukuk düşüncesinde önemli bir mevkiyi işgal etmektedir.

Bakara süresi 195. Ayetinde Allah şöyle buyurmaktadır:” *Allah yolunda sarf edin, kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın, işlerinizi iyi yapın. Şüphesiz Allah iyi iş yapanları sever.*” Ayette kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayın denilerek kendine bile zara vermenin yasaklandığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. İslam hukukunda ruhsat olarak isimlendirilen bazı durumlar aslında zarar olasılığını en aza indirmeğe yöneliktir.

Mecelle'nin genel prensipleri kapsayan ilk 100 maddesi içinde zarar vermeyle ilgili bir çok madde düzenlenmiştir. "Zarar eskiden beri geldiği şekilde bırakılmaz[22] ", "Zarar ve zarara karşılık zarar verme yoktur.[23] ", "Zarar izâle olunur.[24] " , "Bir zarar kendi misliyle giderilemez.[25] " gibi maddeler İslam’ın zarar vermeyi yasaklamasının hukukî metinlere yansımaları temsil etmektedir.

Mecelle’de zarar vermeyle ilgili bir diğer madde şu şekilde düzenlenmiştir: "Genel zarara engel olmak için özel zarar tercih edilir.[26] " Meselâ; bütün çarşıya yayılabilecek bir yangının önünü kesmek için, aradaki yıkılması kolay olan bazı dükkanları dozerlerle yıkıp temizlemek ve yangını kesecek bir koridor oluşturmak gibi.

Bunun yanı sıra İslam hukuk düşüncesine göre, meydana gelecek zararın aşırı olması halinde bunu zorla engelleme hakkı doğmaktadır. Mecelle’de; "Zarar-ı fâhiş bi eyyi vechin kâne def ettirilir, yani; aşırı zarar ne şekilde olursa olsun giderilir[27] " hükmü yer alır. Meselâ; bir evin bitişiğinde demirci dükkânı veya un değirmeni yapıp da demir dövülmesinden veya değirmenin çalışmasından dolayı bu evde çatlaklıklar meydana gelse, yeni oturan evlerin arasında tütün veya yağ fabrikası yahut tabakhane gibi pis koku yayan kuruluşlar yapılsa, bu evlerde oturulamayacak ölçüde rahatsızlık olunca zarar "fâhiş zarar" niteliğinde olup bu zararlar zorla kaldırılır.[28]

Sonuç

İslam dinin ana kaynakları olan Kur’an ve sünnette çevre hukukuyla ilgili olarak sistematik düzenlemeler bulunmamakla birlikte, bazı temel hükümlere rastlamak mümkündür. İnsanlığın iki dünya saadeti için gelmiş bulunan İslamiyet’in çevre hukukuyla ilgili çok kritik uyarılarda bulunmaktadır. Kur’an’da çevrenin hassas dengeler üzerine kurulu olduğu bu düzenin bozulmaması için gereken hassasiyetin gösterilmesi talep edilmektedir. Ayrıca, Kur’an’da insan eliyle bozulmaların meydana gelebileceği bildirilmektedir.

İslam çevre hukukuyla ilgili bazı temel hükümler vaz etmektedir. Bunlar genel olarak temizliğe önem verilmesi, israfın yasaklanması, atıl arazilerin ihya edilmesi, hayvanların korunması, ağaç dikimin teşvik edilmesi, zarar vermenin yasaklanması şeklinde sıralanabilir. İslam'ın vaz ettiği bu temel hükümlerden hareketle çevresel problemlerin önüne geçebilecek çağdaş bir çevre hukuku düzenlemesi yapılabilir.

Kaynaklar

- [1] Özdemir, İbrahim-Yükselmiş, Münir, Çevre Sorunları ve İslâm, DİB. Yay. Ankara: 1995,s.35.
- [2] Yıldırım, Zeki, “Kur’an ve Çevre Sorunları,” Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Sayı: 38,(67-100) Erzurum:2012, s. 68.
- [3] Yediyıldız, M. Asım, “Osmanlı Toplumunu ve Çevre”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 2, 2008:Bursa, s. 147-158.
- [4]Bayındır, Servet, “İslâm’da Çevre ve Korunması”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy.15, (39-56), Konya:2010, s. 43.
- [5]İbnu’l-Uhuvve, Dauddîn Muhammed b. Kureşî, Me’âlimu’l-Kurbe fî Ahkâmî’l-Hisbe, Daru’l-Kutubi’l İlmiyye, Beyrut:2001, s. 135-136.
- [6]Akgündüz, Ahmed, İslam ve Osmanlı Çevre Hukuku, OSAV Yayınları, İstanbul: 2009, 96-97.
- [7] Ebû Davud, Süleyman b. Eşâ’s es-Sicistanî el Ezdî, Sunenu Ebî Davud, Daru’l-İbn Hazm, Beyrut:1997, s. 36.
- [8] Ebû Davud, Süleyman b. Eşâ’s es-Sicistanî el Ezdî, Sunenu Ebî Davud, Daru’l-İbn Hazm, Beyrut:1997, s. 36,Taharet 14, I, s. 27.
- [9] Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre, Câmiu’t-Tirmizî, Mektebetu İbn Mace, Dimeşk:2003, Edeb 41, h.n: 2799.
- [10] Mecelle-i Ahkam-ı Adliye, Haz.: Ali Himmet Berki, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara: 1959, mad.1321.
- [11] Buhari, Muhammed b. İsmâ’il(ö. 256/870), Sahîhu’l-Buhârî, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut: 2001,Libas, 1.
- [12] İbn Abidîn, Reddu’l-Muhtar alâ Dürri’l Muhtar şerhu Tenvîr’u-Ebsâr(I-XII), Dâru’l-Alemu’l-Kutub, Riyad:2003, X, s. 26.
- [13] Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmud b. Mevdud, İhtiyar li Ta’lîli Muhtar, Çağrı Yayınları, İstanbul:2007, III, s. 66-67.
- [14] Ahmed b. Hanbel,Musned, Beytu’l-Efkâri’d-Devliyye, Beyrut: 2005, V, s.354.
- [15] Hadisler için bkz. Ahmed b. Hanbel,Musned, III, 184, 191 ve V, 374, 415.
- [16] Belazurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Davûd, Futuhu’l-Buldân, Müessesetu’l-Meârif, Beyrut:1987, s. 15.
- [17] Ebû Davud, Edeb, 158-159.
- [18] Akgündüz, Ahmed, İslam ve Osmanlı Çevre Hukuku, s. 50-51.

[19] Nesai, Ahmed b. Şu'ayb el-Hurasânî(ö. 303/915) Sünenu'n-Nesâî, thk. Halîl b. Me'mûn Şeyhâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut: 2007, Sayd, 34.

[20] Müslim b. Haccac, El-Kuşeyrî En-Niysâburî, Sahihu Müslim, Daru'l-Ma'rife, Beyrut:2007, s. 802.

[21] Müslim, Libâs 107; Ebû Dâvûd, Libâs 52.

[22] Mecelle, Mad. 7.

[23] Mecelle, Mad. 19.

[24] Mecelle, Mad. 19.

[25] Mecelle, Mad. 25.

[26] Mecelle, Mad. 26.

[27] Mecelle, Mad. 1200.

[28] Mecelle, Mad. 1200.